

„HAGYOMÁNYOS” PEDAGÓGIA – FEMINISTA PEDAGÓGIA

„Senki nem születik nőnek, azzá lesz.”

Simone de Beauvoir

SOKFÉLE SZEMPONTBÓL OSZTHATJUK KATEGÓRIÁKBA és csoportokba az embereket, de egyik kategória sem olyan nyilvánvaló és magától értetődő, mint a nemek szerinti besorolás. A csoportba sorolás alapvető szociológiai információ hordozója és pszichológiai szükséglet kielégítője. Annak a tudásához, hogy valaki férfi vagy nő, mélyen gyökerező kulturális értékek kapcsolódnak. A mások és magunk nemi kategóriába sorolásának szüksége sokféle kontextusban érvényesül. Ha felnőtteket arra kérünk, hogy olyan csecsemőkkel foglalkozzanak, akikről nem tudják, hogy fiúk-e vagy lányok, észrevehetően zavarban vannak. A nemek szerinti kategorizálás olyan automatikus része az emberekkel való érintkezésnek és megértésüknek, hogy legtöbbször még tudatában sem vagyunk annak, hogy ez alapján ítélünk. Akkor azonban, amikor a megkülönböztetés nem nyilvánvaló, vagy nehézségbe ütközik, egyértelműen kényelmetlenül érezzük magunkat.

Vajon miért van ez így? Mik az összetevői ennek tudásnak, a társadalmi nemről szóló ismeretünknek, mely megírja az emberek – férfiak és nők – közötti természetesnek vélt kommunikáció forgatókönyvét?

A beszélőpartner nemének ismerete maga után von egy egész sor feltételezést az adott személy tulajdonságairól, körülményeiről, tevékenységéről és gondolkodásmódjáról. A tulajdonságok és tevékenységek egyértelmű nemek szerinti elkülönülése egyben két különböző világlátást és társadalmi orientációt is feltételez. A férfiak, a sztereotípiás gondolkodás szerint, az alkotók és a világ aktív formálói. A nőktől alkotott sztereotípiák szerint őket jobban foglalkoztatják a társas kapcsolatok és inkább irányítják őket érzelmeik. Ennek a kétfajta elvárt viselkedésnek erős hatása van a különböző nemekhez tartozók kapcsolataikra, morális gondolkodásukra, a munkáról és családról alkotott elképzeléseinkre, vágyainkra és terveinkre.

A nemi sztereotípiá azonban nem az egyetlen dimenzió, melyből embertársainkat vizsgáljuk és értékeljük. A faj, etnikum és társadalmi-gazdasági állás szerinti értékelés a nemi besorolással együtt alkot komplex egészet, amikor ítéletet formálunk embertársainkról és elvárásainkat irántuk megfogalmazzuk.

A nyugati típusú kultúrákban a következő társadalmi sztereotípiák a jellemzőek: 1) a munka nemek szerinti elkülönülése; 2) a férfi agresszivitás; 3) a férfiak meghatározó szerepe a katonai és politikai körökben; 4) a gyereknevelés női felelősségkörbe sorolása; 5) a gondoskodás, elhivatottság, engedelmesség, önállóság, eredményesség,

függetlenség egyértelmű nemekhez kötése; 6) a családon belüli szerepfelosztás, amennyiben a nő a család belső összetartója, a férfi pedig a külvilág felé képviseli azt; 7) férfi alkotás és irányítás, női expresszivitás és intuíció.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a férfiakhoz rendelt tulajdonságok általában pozitívabb megítélés alá esnek, mint a női tulajdonságok. Erősnek és függetlennek lenni, kockázatot vállalni pozitívabbnak minősül, mint gyöngédnek, áldozatkésznek és óvatosnak.

A nemi szerep szocializációját vizsgáló irodalom meglehetősen bőséges bizonyítékot szolgáltat ahhoz, hogy megállapíthassuk, a társadalmi szerepek léte és érvényesülésük „erőszakossága” mindkét nemet korlátok közé szorítja és megakadályozza abban, hogy szabad és széleskörű választási lehetőségük legyen személyiségformálódásukat és életútjukat illetően. Gátolja őket abban is, hogy meglévő képességeiket teljes mértékben kihasználják. A sztereotípiák gátat szabnak a személyiségfejlődés, képességfejlődés és tulajdonságok sokszínűségének, változatosságának, így rövidre zárják a kritikus gondolkodás és cselekvés lehetőségét. Ennek következménye lehet, hogy az egyének nem érik el és nem használják potenciális lehetőségeik és képességeik maximumát.

A kulturálisan előírt nemi szerepek elsajátítása már csecsemőkorban elkezdődik és egész életen át tart. A sztereotípiatanulás színterei is igen fontosak, ezek elsősorban a család, az iskola, a média és a kortársak. Közülük később részletesebben az iskolával fogunk foglalkozni.

A nemi szerepek és nemi sztereotípiák szocializációja

A társadalmi nemi szerepek elsajátításának folyamatát a társadalomtudósok már sok szempontból elemezték és számos elméletet dogoztak ki magyarázatára. A nemi szerepek szocializációja a társadalmi szocializáció folyamatának legalapvetőbb, és minden helyzetben jelenlévő eleme. A társadalmi nem és nemi szerepek mindent átható része a magunkról és másokról alkotott elképzeléseinknek és véleményünknek. Hatással van személyiségünk és identitásunk, érzelmi életünk, gondolatvilágunk kialakulására, a tanulással és munkával kapcsolatos választásainkra, életvitelünk kialakítására, jelen van céljaink és vágyaink megfogalmazásában.

Általában három jól elkülöníthető szakaszt szoktak megkülönböztetni ebben a fejlődési folyamatban: 1) annak megtanulása, mi a helyes és helytelen viselkedés a fiúk és lányok számára; 2) annak a koncepciónak az elsajátítása, mely segítségével meg tudjuk ítélni, mi tekinthető helyes és helytelen felnőtt férfi és női magatartásnak; 3) a felnőtt kori viselkedés alkalmazkodása ahhoz, hogy tradicionálisan mit tart a társadalom helyes és helytelen viselkedésnek a két nem számára.

Számos elmélet született annak magyarázatára, hogyan működik ez a tanulási folyamat. A *direkt megerősítés* elmélete szerint már csecsemőkorban és korai gyermekkorban lezajlik. A gyermek a nemi sztereotípiák szerint megfelelőnek ítélt cselekvéseire pozitív megerősítést kap a szülőktől és a környezettől, így ezek arra készítetik a őket,

hogyan azokat többször is megismételje, ezáltal tanulva meg az elvárt tulajdonságokat és cselekvési formákat.

Egy másik elmélet viszont a *modell szerepének fontosságát* és a *modell utánzásának* folyamatát hangsúlyozza. E szerint a gyerekek először megfigyelik a nemekre jellemző cselekvési formákat, majd csak azután kezdik utánozni azokat. A hangsúly itt azon van, hogy a gyerekek összetettebb információkra tesznek szert a nemi viselkedést illetően és elvontabban értékelik azokat, mint a közvetlen megerősítés értelmezése szerint. Tehát időeltolódás és fáziseltolódás esetén is képesek „helyes” következtetéseket levonni és helyesen választani.

A *kognitív fejlődéstudomány* szerint a nemi szerepek elsajátítása igazán attól a pillanattól kezdődik, amikor nemi azonosságtudatunk állandóvá válik. Az általános iskolai korosztály alsó tagozatos szintjein legerőteljesebb az egyes nemekre jellemző cselekvési formák és tulajdonságok elsajátítása. A gyerekek az iskolaévek során egyre többet tanulnak meg ezekből az elemekből és tudásukat egyre flexibilisebben használják, de sokkal jobban koncentrálnak a saját nemükre jellemző elemekre és próbálják ki azokat. Ezzel aktív részeseivé válnak a folyamatnak, azaz nemcsak befogadói a tudásnak, hanem cselekvő alakítói saját személyiségüknek.

Nagy hatással volt a nemi szerepek szocializációjának elméletére Freud *pszichoanalízise* és a *személyiségfejlődésről* alkotott elmélete. Freud szerint a gyerekek egy igen összetett, de mégis jól definiálható pszichoszexuális fejlődésváltozáson mennek keresztül, mely folyamat meghatározza, milyenek lesznek felnőtt korukra. A társadalmi nemi identitás tehát szexuális érési folyamat eredménye. Mivel a fiúk és lányok szexualitása különböző módon fejlődik, így nemi szerepeik is különbözőek, sőt ellentétesek lesznek.

A fiúk, hogy elnyerjék férfi identitásukat, pszichoszexuális fejlődésük során egy ponton elkezdik visszautasítani az anyát, megtagadják a hozzá való ragaszkodást, mely a korai évek alatt fejlődött ki. Ezt úgy teszik, hogy mindent, amit nőiesnek találnak, elnyomnak és leértékelik. A fiúk ödipusz krízise azzal oldódik fel, hogy elszakadnak az anyától és rájönnek arra, hogy az apával kell azonosulniuk, aki egyben a felsőbbrendű társadalmi tevékenységeket, a kultúra, a morális, vallási és kreatív szférát képviseli számukra.

A lányok nemi tudatának fejlődése ellentétes a fiúkéval. Az ő fejlődésük nem tartalmazza az anyával való kapcsolat megtagadását. A női ödipusz krízis nagyban különbözik a férfiakétól. Az anyával való másodszori azonosulás vésődik be. A lányok pszichoszexuális fejlődése soha nem lesz olyan teljes, mint a fiúké, hisz náluk nem következik be az a katartikus élmény, amit a fiúknál az apával (a hatalommal) való azonosulás jelent. Így a lányok fejlődése megtorpan és soha nem fejeződik be, soha nem lesznek teljes értékűek.

Freud szerint a női fejlődés másik meghatározó élménye még a „pénisz irigység” és a „kasztráltság tudata”. A nőnek ez a felfedezése a neméről és egyben önmagáról olyan katasztrofális élmény, mely végigkíséri egy életen át. Freud úgy hitte, hogy megtalálta a kulcsot a női nemhez abban a momentumban, amikor a lányok felfede-

zik, hogy „kasztráltak”, amikor észreveszik, hogy testvérük vagy játszótársuk nemi szerve különbözik az övéktől. A lányok ekkor azonnal elismerik, hogy a pénisz a hatalom és uralkodás, a világhoz tartozás szimbóluma és felsőbbrendű hasonmása az ő kicsi és alig észrevehető szervüknek. Ettől kezdve a „pénisz irigység” meghatározó élményük lesz abban, hogy az alárendelt és természetes női sorsot választják.

Freud óriási „csúsztatása” azonban sok eddig fel nem tett és meg nem válaszolt kérdésre hívja fel a figyelmet. Ha nem hiszük el azt a tényt, hogy a női fejlődés valóban az anatómia által ily módon meghatározott, akkor fel kell tennünk a kérdést, vajon milyen egyéni és társadalmi tapasztalatok vezetnek oda a nőket, hogy magukat alsóbbrendű lénynek lássák a férfiakhoz képest.

Freud e mellett a kérdés mellett elegánsak elsiklik és nem vesz tudomást arról, hogy következtetései olyan nők analízisén alapulnak, akik egy férfiak által dominált kultúrába születtek bele, melyben igen népszerű gondolat volt a társadalmi értékberendezkedést az anatómiával magyarázni, így a biológiai jelenségeket szimbolikus erővel felruházni.

Freud elutasított egy nagyszerű lehetőséget akkor, amikor nem azt az utat választotta, hogy a férfi felsőbbrendűség társadalmi-történelmi és kulturális eredetét és annak hatásait kezdje elemezni a női személyiségfejlődésre. Ahelyett inkább a „biológia” elkerülhetetlen törvényeit szentesítve a nők elnyomására teremtett tudományos magyarázatot.

Freud pszichoanalízisét a feminista elmélet és pszichoanalízis erősen támadja. A feminista pszichoanalízis elsősorban Chodorow és Millett nevéhez fűződik.

A nemi sztereotípiák szocializációja az iskolában

Mindezek a gondolatok és kritikájuk messze elkerülni látszanak a pedagógiai elméletet és az iskolai gyakorlatot. Az iskolásokkal szemben támasztott elvárásokban elméletileg nem fogalmazódik meg különbség a különböző nemek között. Sőt, minden iskola deklaráltan igyekszik az egyenlőséget az egyforma bánásmódot és az esélyegyenlőséget biztosítani. Ennek ellenére a „rejtett tanterv” erősebbnek és hatásosabbnak bizonyul a megfogalmazott célkitűzéseknél és módszereknél. A gyerekek a tanulói szerep megtanulásával együtt, az iskolai elvárt viselkedés és tevékenységi formák elsajátításával egy időben folyamatosan és kitartóan kapják azokat az impulzusokat, amelyek a társadalmi nemi szerep tanulását irányítják és megszilárdítják.

Interakció a tanórán

Már óvodáskorban lényeges eltérések figyelhetők meg a fiúk és lányok viselkedésében. A fiúk fizikailag aktívabbak, míg a lányok általában csendesebbek és „érzelmileg érettebbek”. A lányokra jellemzőbb, hogy figyelem-periódusuk hosszabb mint a fiúké, többet lépnek kapcsolatba a tanárral és gyakrabban kérnek segítséget.

Ezek a megfigyelt viselkedésformák összhangban vannak, a felnőttek általános elvárásaival: amennyibe a fiúknak illik agresszívnek, dinamikusnak, felfedezőnek és

függetlennek lennie, a lánynak pedig közösségszeretőnek, másoktól függőnek és szófogadónak.

Külföldi megfigyelések szerint a tanár-diák interakció során a fiúk az iskolaévek alatt mindvégig több figyelmet kapnak a tanártól. (Különösen szembetűnő ez első években.) Végig többet foglalkoznak velük a tanárok, vagy azért, hogy dicsérjék, vagy azért, hogy megszidják őket. Ez nem csak az explicit szóbeli kommunikációra, hanem az implicit metakommunikációs formákra is érvényes, mint például a tekintet vagy a bólintás.

Bár a nemi alapon osztogatott dicséret vagy szidás csökkenni látszik az évek múltával, figyelemre méltó különbségeket fedezhetünk fel abban, hogy a tanulók miért kapják a dicséretet vagy a szidást. Kiderül, hogy a fiúkat többet dicsérik tudásukért és a jó válaszokért, a lányokat pedig a jó magaviseletükért és a szófogadásért. A szidást a fiúk legtöbbször rossz viselkedésükért kapják, a lányok pedig a nem tudásért, vagy helytelen válaszáért.

Ha ezek az interakciók elég gyakran lejátszódnak, nyilvánvaló, hogy milyen következtetésre jutnak a fiúk és a lányok az iskolaévek elteltével. A fiúk megtanulják, hogy ők okosak és értékesek, még ha néha a viselkedésükkel baj is van. A lányok pedig azt, hogy bár ők nem olyan okosak mint a fiúk, de azt jó magaviseletükkel némileg kompenzálhatják.

A nem specifikus elvárások és visszajelzések állandó jelenléte és érvényesülése mélyreható változásokat okoz a gyerekekben. Különösen figyelemre méltó az a tény, hogy míg a korai iskolaévek során nem figyelhető meg különbség a fiúk és lányok önértékelésében és önbizalmát illetően, mindkét nem pozitívan értékeli magát és nemtársait – és érdekes módon negatívan az ellentétes nemhez tartozókat – az elemi iskola végére a lányok önértékelése megváltozik, negatívvá és bizonytalanává válik, kezdik alulértékelni képességeiket.

Tankönyvek

Másik nagy hatású területe az iskolai hatásnak a tankönyvek és tananyagok tartalma. Szerencsére e tekintetben már vannak magyar adatok. H. Sas Judit megfigyelései egybecsengenek a külföldi adatokkal, melyek szerint a tankönyvek minden tekintetben tükrözik egy adott társadalom nemi sztereotípiákon alapuló értékrendjét, az elvárt tevékenységi formákat és személyes tulajdonságokat.

„A lányok már csak jelenlétüket tekintve is sokkal kisebb szerepet kapnak a fiúknál. A felnőtt világában is jóval több a férfi, mint a nő. A felnőtt társadalom a fiúkra koncentrál, mintegy sugallva a lányokénál fontosabb szerepüket. Sokkal több dolog történik velük, sokkal több ember foglalkozik velük, számarányuknál fogva is megkülönböztetett szerepre tesznek szert, mintegy jelentéktelenebbé téve a lányok részvételét, részvételének lehetőségét a világ fontos dolgaiban.”

Ha a tankönyvek képi ábrázolásait vagy olvasmánybeli leírásait megvizsgáljuk, nem marad kétségünk afelől, hogy a gyerekekről való gondoskodás és a háztartási munka egyértelműen női tevékenység és a gyöngesség, gyöngédség, tűrés és engedelmesség

jellemzően női tulajdonságok. A társadalmilag értelmezett kenyérkereső munka, a termelés, alkotás és a külvilággal való kapcsolattartás a férfi dolga, a bátorság, erő, intellektus az elvárt férfi tulajdonságok.

Tantárgyak és tanulmányi előmenetel

A kulturális nemi sztereotípiák a tekintetben is igen erősen érvényesülnek, hogy a fiúktól és a lányoktól milyen intellektuális készségeket és képességeket várunk el, milyen tantárgyak tanulására tartjuk őket alkalmasnak és tehetségesnek. Az emberek (szülők és tanárok) nagy többsége úgy véli, a fiúknak több tehetségük van a matematikához és a természettudományokhoz, míg a lányoknak a nyelvi kifejezőképességük és olvasáskészségük, humán tárgyakban való tehetségük szembetűnő.

Az ez irányú kutatások azonban még nem szolgáltatott bizonyítékot arra, hogy a két nem agyberendezkedés- és agyműködésbeli különbségei ezeket az eltéréseket egyértelműen indokolják. Így joggal feltételezhetjük, hogy az intellektuális képességek ilyen nemek szerinti elkülönülése is társadalmi és történelmi fejlődés eredménye, a sztereotíp gondolkodás illetve szocializáció része.

Fontos és messzemenő következménye az ilyenfajta érdeklődéskörbeli és tantárgyakbeli elkülönülésnek – és ezek szerint mesterséges elkülönítésnek –, hogy az iskolai felkészülés ezáltal is nagyobb esélyt ad a fiú tanulóknak a karrierépítésre, a társadalmilag nagyobb presztízzsel bíró foglalkozások megszerzésére, így is biztosítva a nemek közötti munkamegosztás „újratermelését”.

A feminizmus mint elmélet

A nyugati társadalmakban a 60-as években kialakuló feminista eszmék alapvetően „felforgatták”, a társadalmi értékekről és kulturális szokásokról való gondolkodást. A társadalomról alkotott elméletek és a tudomány világában megkérdőjelezte az addig megszokott és megváltoztathatatlanak hitt viszonyítási pontokat és gondolatmenetet. Mára eljutott odáig, hogy nem képzelhető el tudomány a nélkül, hogy annak ne lenne egy feminista értelmezése is, mely alternatívát nyújt a tradicionális okfejtés mellett.

A mai feminista elmélet számos fejlődési stádiumon átment, összetett és sok szempontú gondolkodást tükröz. Fejlődése abból a problémafelvetésből indul ki, hogy elveti a nemek társadalmi funkcióinak biológiailag meghatározott voltát. Feladatának tartja, hogy feltárja és értelmezze a nők alárendelt helyzete és kialakulása okait a társadalmak fejlődése során.

A korai feminista gondolkodók megtámadták a szociáldarwinizmusnak azt a gondolatát, mely szerint a nők biológikuma egyértelműen meghatározza a társadalomban betöltött szerepüket, mely annak a magyarázatául szolgált, miért nem bízható a nőkre a társadalom, vagy akár saját sorsuk irányítása.

Rámutattak arra, hogy a nemi szerepek a társadalmak fejlődése során emberek és kultúrák által létrehozott jelenségek. S ezek a szerepek és mindent átható voltak hatásosan szolgálják a férfi dominancia fenntartását. (Lásd az előző fejezetet.)

A későbbiek során a feminista gondolkodók részletes elemzésnek vetették alá a patriarchális társadalmi berendezkedés működési mechanizmusait. Rámutattak arra, hogy intézményei és értékrendje úgy működnek, hogy szisztematikusan alulértékeljék a női teljesítményt és tapasztalatokat, biztosítva ezzel a férfi privilégiumokat és a férfiak uralmát a társadalmi folyamatok felett.

A patriarchátus ideológiai hatásosan magyarázzák a férfi hatalom mindenható jelenlétét. A férfiak azért tartják magukat alkotónak és gondolkodónak, mert képesek legyőzni és kordában tartani a természetet. A nőkről viszont a szaporodásban betöltött biológiai szerepük miatt úgy tartják, közelebb állnak a természethez, mint a férfiak. Ebből következik, hogy be kell hódolniuk a férfiak dominanciájának. De a férfi ideológia még tovább megy, azzal, hogy leértékeli a női munkát, az utódok felnevelésével kapcsolatos tevékenységeket, a férfi munkát pedig kulturálisan és társadalmilag fontosnak és szükségesnek ítéli (*kulturális férfi – naturalis nő*).

Ma már több feminista iskola van, melyek értelmezésükben és módszereikben eltérnek egymástól, de mindegyik kiindulási pontja, hogy a világ androcentrikus voltát problémának tekinti. A feminizmusok és az általuk elindított másfajta gondolkodás és megközelítési mód forradalmasította a tudományértelmezést, hozzájárulva a dekonstruálás folyamatához és az interdiszciplinaritás fejlődéséhez.

Feminista tudomány és kutatás

A feminista tudományértelmezés szerint az eddig objektívnek tételezett és elfogadott tudomány és tudományos megfigyelések ideológikus (szexista) alapon jöttek létre. A tudományos állítások egyoldalú megfigyelésen alapulnak, kizárólag a férfiak tapasztalatait alapul véve vonnak le következtetéseket és általánosítanak az egész társadalomra, és a hatalmi viszonyok magyarázatára. Ez az ideológia mindent átszó és ki-mondatlanul mindenütt jelen van, biztosítja az előnyösebb pozíciókat a férfiak számára és nem vesz tudomást a nők igazi értékeiről, igényeiről és képességeikről.

A férfiak uralta kutatások elferdítették a valóságot. A nőkkel kapcsolatos problémákat nem fogadták el autentikusnak, mert azokat érzelmeiktől vezéreltnek tekintették. Az igazi alkotás és egyetemes tudás letéteményesei csakis a férfiak lehettek, akik képesek a függetlenségre és objektivitásra.

A feminista gondolkodók feladatuknak tartják a tudomány és tudás fogalmának újraértelmezését. Szerintük mindenfajta tudás részrehajló, mindenfajta tudomány annak művelőjéből indul ki és annak érdekeit szolgálja – és ez érvényes mind a feminista, mind a hagyományos „férfi” tudásra és tudományra.

A feminista kutatási módszer a társadalmi nem kategóriáját állította a kutatás és a tudományos kérdésfeltevés középpontjába. Ezeket olyan alapvető rendezőelvnek tekintik, melyek minden területén meghatározzák egymáshoz és a világhoz való viszonyunkat és környezetünket. De ugyanúgy rendező elve annak, is hogy egy adott kultúra és társadalom milyen hatalommal ruházza fel az egyént, milyen társadalmi mozgásteret enged és milyen privilégiumokat biztosít a társadalmi intézmények meghatározottságán keresztül.

Ilyen hatalmi tényezőnek és privilégiumnak tekinthető a tudás és tudomány is. Ezért a feminista kutatások egyik alapkérdése a tudás társadalmi meghatározottsága, a tudás politikája és ideologikus volta.

Történelmi kialakulását tekintve a feminista kutatás és tudományelmélet első szakaszában nagyon hasonlított a hagyományos pozitivistá paradigmához. A második szakasz azonban már lényegesen öntudatosabb és újítóbb volt azzal, hogy előtérbe helyezte a kutatás és tudás kontextuális és annak összefüggésekben létező voltát. Megkérdőjelezte a tudományos kutatás kvantitatív és irányítható voltát, annak objektivitását és elfogulatlanságát. A hangsúlyt a minőségi és magyarázó (hermeneutikus) paradigmára helyezte át.

A feminista kutatásmélelet kialakulása része lett egy még szélesebb körben is értelmezhető *kritikai társadalomtudomány elméletnek*, amely elsősorban a hatalom, a gazdasági helyzet és a történelmi háttérbe ágyazottság szemszögéből tette fel a kérdéseket. Azt a következtetést vont le, hogy a társadalom egészében jelenlévő hatalmi viszonyok és ideológiájuk ugyanúgy érvényesülnek a tudományos kutatásban, mint bármilyen más társadalmi közegben. Ez a megközelítés megtámadta az eddigre a tudomány világában már oly erősen kialakult *status quo*-t és elősegítette azt az episztemológiai áttörést, melyet későbbben a posztmodern bontott ki.

Harding a feminista kutatásmélelet és módszer lényegesen új elemeit írja le. Ellentmond a feminista empiricizmusnak is azzal, hogy hangsúlyozza a kutató személyének fontosságát (participatory research): „*a kutatást végző emberek, azaz, akik felfedezik és megfogalmazzák a tudományos problémákat, rajta hagyják szociális ujjlenyomataikat a problémán és azon a módszeren, amelyet megoldására kiválasztottak.*” Aláhúzza a társadalomtudományi vizsgálódások során a feminista szemszög illetve nézőpont szerepét is. Azzal érvel, hogy mivel a feminista látásmód oly módon alakult ki, hogy fel kellett vennie a harcot az uralkodó férfilátásmóddal és annak elnyomó stratégiával szemben, a női nézőpontú látás- és értelmezésmód az e küzdelemben szerzett tudás miatt is teljesebb, sokrétűbb, érzékenyebb és árnyaltabb, így kevésbé torz képet ad a társadalomról és tudásról.

A feminista kérdésfeltevés és kutatások nyomán született meg az igény arra, hogy a nő kutatás elfoglalja méltó helyét a tudomány struktúrájában, és azzal, hogy bevonul az egyetemeken tanított és kutatott tárgykörök sorába, elnyerje nagykorúságát.

Nőtudomány

A nőmozgalom az Amerikai Egyesült Államokban együtt született a diák- és polgárjogi mozgalmakkal, a vietnami háború elleni tiltakozással. A hatvanas évek a politikai aktivizmus időszeke volt. A mozgalmak fellépése felhívás volt hatalmi tényezők átrendezésére, figyelmeztetés a politikai és polgárjogok meglétének és gyakorlásának fontosságára.

A mozgalmakban részt vevő nők rájöttek arra, hogy politikai és társadalmi-hatalmi szempontból helyzetük, mint nők, semmiben nem különbözik az egyes elnyomott faji, etnikai vagy gazdasági csoportokétól. Következésképpen tapasztalataik és társa-

dalmi helyzetük azonos módszerekkel elemezhetőek és értelmezhetőek. Részvételük egyben alkalmat adott arra, hogy megtanuljanak olyan politikai szervezőkészségeket és népszerűsítő-oktatási módszereket, melyeket a későbbiekben jól tudtak használni a nőmozgalomban.

A nőmozgalom hatásai nemsokára a felsőoktatási intézményekben is mutatkoztak és egyre nagyobb hatást gyakoroltak az egyetemek életére. A feminista gondolkodású egyetemi oktatók és hallgatók kritizálni kezdték az egyetemeken folyó oktatás tartalmát és módszereit, azzal érvelve, hogy a felsőoktatás – több más társadalmi intézménnyel együtt – befolyásos közvetítője és fenntartója a patriarchális berendezkedésnek azáltal, hogy a tudományt is egyoldalúan és kizárólagosan értelmezi és képviseli. Elsősorban férfi érdekeket szolgál és a nőket csak másodhegedűsnek fogadja el, ha éppen nem zárja ki a tudás és tudomány világából.

A nőtudomány abból a gondolatból indult ki, hogy ha megváltoztatjuk a tudományról, tartalmáról és műveléséről szóló elméleteinket és stratégiáinkat, úgy, hogy a nőket tesszük a középpontba, ez hatással lehet a nők helyzetének alakulására a társadalomban általában.

A feminista gondolkodású egyetemen tanító nők elemzéseiket annak tanulmányozásával kezdték, hogy saját szakterületük hogyan ábrázolja nemüket. Mivel a nemek szerinti elfogultság minden tudománykörben jelen volt, arra a következtetésre jutottak, hogy a nőtudománynak tudományok közöttinek, összekapcsoló elemnek kell lennie az egyes szakterületek között. A feminista gondolkodás, elmélet és filozófia mára minden tudománykört elért és mélyreható változásokat eredményezett a kérdésfeltevésekben, filozófiai paradigmákban és kutatási módszerekben egyaránt.

A nőtudomány fellépése az egyetemeken és a kutatásban több fejlődési szakaszon keresztül történt. Az első szakaszt általában nőnélküli tudománynak nevezik – amikor is a nők alapvetően ki voltak zárva mind a tudomány tárgyából, mind annak műveléséből.

A másodikat – némi iróniával – az „add hozzá a nőket és rázd össze” szakasznak nevezték el. Ebben a nők már jelen vannak a tudományos elemzések tárgyaként, mintegy kiegészítve a férfiakról szóló passzusokat. Ez a módszer bár jelentősnek tekinthető abból a szempontból, hogy segítségével végre a nők kiléptek a láthatatlanságból és a tudományos- és társadalomkutatás alanyaivá lettek, végső soron csak félmegoldásnak bizonyult, hisz a kutatások állításai és a kutatási módszerek még mindig a férfiközpontúságot tükrözték.

A harmadik szakaszban a nők a problémafelvetés részeként jelentek meg, alárendelt csoportként. Ebben a szakaszban jelentős hangsúlyt kapott annak az elemzése, hogy milyen akadályok és korlátok szabják meg a nők és kisebbségi csoportok mozgáskörét egy olyan társadalomban, melynek egyik alapvető jelensége a nők általános és szisztematikus hátrányos megkülönböztetése történelmi perspektívában.

A felsorolt szakaszok egyikében sem történik meg az alapvető szemléletváltás, amely a társadalmat, a tudomány és történelem jelenségeit a nők tapasztalatainak prizmáján át vizsgálná. A negyedik szakaszban a nőket saját értelmezési rendszerükön belül,

saját tapasztalataikból kiindulva és saját fogalmaikat használva értelmezik. Ez a szakasz már minden szempontból értéknek és autentikusnak tételezi a női mivoltot és tapasztalatokat, amely korábban ki volt rekesztve vagy triviálisnak tekintetett, amikor a domináns csoport perspektívája volt a mérce.

A nőtudomány, mint hivatalos tudománykör és tantárgy az 1960-as években alakult ki az USA-ban és Nagy Britanniában, és gyorsan terjedt tovább a többi nyugati országba. Mára komoly és elismert eredményeket ért el főleg a társadalomtudományok területén szociológiában, pszichológiában, történelemtudományban, antropológiában, politikatudományban és közgazdaságtanban, a bölcsészettudományok területén pedig az irodalomban, nyelvészetben, vallástudományban és filozófiában, de megjelent a természettudományokban is.

A nőtudomány központi rendező kategóriája a társadalmi nem koncepciója, melyet egy átfogó és mindenütt jelen lévő társadalmi konstrukciónak tételez fel, mely tükrözi és egyben meghatározza a nemeknek kiosztott hatalmat és lehetőségeket.

A nőtudomány tárgya a női tapasztalás és gondolkodás, ahogyan alakult és felépült a történelem során, nők által, női módszerekkel elemezve egy nemi hovatartozás által erősen meghatározott világban. A feminista tudomány és pedagógia kezdettől fogva hangsúlyozza a női tapasztalat sokféleségét és a különbözőség fontosságát. A nőtudomány úgy tartja, hogy ezek a szempontok szükségesek az emberi viselkedés, kultúra és társadalom torz értelmezésének – mely az androcentrikus felfogás sajátja – korrigálásához. Ragaszkodik az interdiszciplináris megközelítés rugalmasságához és elutasítja a hagyományos kategóriák, címkék merevségét. A nőtudomány előtérbe helyezi a tudomány és tudás ideologikus voltát és ezáltal elfogadja a szubjektivitást.

Az első hivatalosan elismert egyetemi nőtudomány-program 1970-ben, a San Diego-i Állami Egyetemen (California, USA) indult. A legutóbbi felmérések szerint mára már több mint 600 program vagy tanszék létezik USA-beli egyetemeken. A hivatalos elfogadást követte a nőtudomány általános térhódítása, melynek egyik kézzelfogható bizonyítéka, hogy ma már tudományos munkák ezrei jelennek meg évente, és több mint 30 szakfolyóiratot adnak ki e témában.

A nőtudomány-programok majdnem mindegyike bevezető kurzussal indul. Ezeket tárgykörüket illetően a legalapvetőbb feminista témák körül építik fel: személyiségformálás, nőkép a közéletben és a magánéletben, munka, család, erőszak, szexualitás stb. A tananyag feldolgozásának módszereit illetően a bevezetés a nőtudományba-kurzusok nagyban támaszkodnak a demokratikus tanítási módszerekre, a tanulók saját élettapasztalataira, a közös munkára és az összefüggések és okok-következmények elemzésére, természetesen felhasználva a feminista elmélet és pedagógia eredményeit. Majd ezt a bevezető kurzust követik a már jobban specializált nőtudomány-kurzusok, pl. feminista irodalomkritika, feminista pszichológia, történelem stb.

A két évtizednyi múlt alapján leszűrt tapasztalatok tanúsága szerint a nőtudomány-kurzusok dinamikus és interaktív környezetet teremtenek hallgatóik számára, mely bátorítja a kritikus gondolkodást, lehetőséget teremt arra, hogy a hallgatók maguk irányítsák tanulási folyamatukat. Gazdagítják és finomítják kulturális élményeiket

azzal, hogy képessé teszik őket a különféle más kurzusokon tanultak szintetizálására. Képessé teszi őket arra, hogy saját tudásuk teremtői és szervezői legyenek, ezáltal később aktív alakítói társadalmi környezetüknek.

Feminista pedagógia

A nőtudomány egyre nagyobb térnyerésével – az egyre több adat és bizonyíték felhalmozását követően, mely mind azt a feltevést bizonyította, miszerint a nemi szerepek és nemi meghatározottság elsősorban társadalmi képződmény – kezdődött el a gondolkodás arról, hogyan lehetne ezt az ismeretet felhasználni és a nők oldalára állítani.

Ha a feminista elmélet szempontjából közelítjük meg az oktatás folyamatát, első megállapításaim egyike lehet, hogy a nők szocializációs csatornáit és módszereit eleve ellentétben vannak a pedagógia által deklarált preferált személyiségjegyekkel. A női gondolkodásmód és értékrend konfliktusban van az olyan hagyományosan elfogadott iskolai értékekkel, mint az asszertivitás, versenyszellem, autonómia és tekintélyelvű hierarchikus iskolai struktúra.

A női pszichikum fejlődésének tanulmányozása arról tanúskodik, hogy a nők nagyobb értéként ismerik el a másokkal való együttműködés készséget, a másokról való gondoskodást. Így tehát a lány/nőtanulók kétszeresen is hátrányba kerülnek az iskolában, de különösen a felsőoktatásban, amikor nem csak hogy a hagyományos tananyag nem képviseli értékeiket, hanem még a tanórán zajló elvárt diskurzus is ellenükre dolgozik, amikor az önállóság, autonómia és individualitás kerül a középpontba – mondván, hogy ez a fajta megközelítés biztosíthatja csak a szükséges távolságot és objektivitást, melyek alapelemei a tudományosságnak. Ezzel magyarázható a lány/nőhallgatók önbizalomvesztése, bizonytalansága és hallgatásba burkolózása.

Elsősorban Berkson és Maher kezdtek el kutatni egy „nőbarát” pedagógiai módszer után, melyből későbbben létrejött a feminista pedagógia. Módszereik alapját még ma is a nőmozgalomból örökölt öntudatébresztő/önmegismerő tréningek alkotják, de sokat átvettek John Dewey progresszív pedagógiai módszereiből is.

A feminista pedagógia tükrözi és alkalmazza a feminista elmélet és kutatás eredményeit, és tagadja az előírt, objektív tudás mindenhatóságát. Módszerei alkalmazásakor előtérbe helyezi a női pszichikumot és női értékeket. A feminista megközelítésű pedagógia tehát kooperatív, demokratikus, integrálja a kognitív és affektív tanulás lehetőségeit és egyéni alkotóerővel ruházza fel a tanulót saját helyzete értékeléséhez, megértéséhez, és aktív részvételre serkenti az egyéni és társadalmi fejlődés előmozdításában. A feminista pedagógia elsősorban interaktív, amennyiben a tanuló tapasztalatait, háttértudását, egyéni értékeit és véleményét integrálja a tanulás folyamatába. Egyik alapkérdése: mi is a hasznos tudás, mit érdemes tudni? Ezzel megvitatásra bocsátva a tananyag tartalmának meghatározását és rámutatva arra, hogy erre a kérdésre is számos válasz kínálkozik, attól függően, ki milyen társadalmi háttérből származik.

A tudás elsajátítása sem csak egyféleképpen értelmezhető. A hitelesség és értékesség szempontjából fontosabb, hogy a tanulók megtanulják sokféleképpen értelmezni és

interpretálni az tananyagot, minthogy egy ideális helyes válasz felé törekedjenek. A tanórai diskurzus során a tanulók késztetve vannak arra, hogy összefüggéseket keresenek saját életük és a tanultak között, ezáltal az egyes tanulók nézőpontjait összetéve komplex viszonyok alakulnak ki a folyamat során, mely egyértelműen elősegíti a több szempontú látásmód és megértésmód fejlődését, a tolerancia kialakulását a más társadalmi háttérből jövőekkel és másként gondolkodókkal szemben. A meggyőző-készség, vita- és érvelőkészség fejlődését és azt a fajta tudatosságot segíti, hogy a tudás pozíciótól, nemtől, kortól és gazdasági háttértől függő. Ezeknek a készségeknek az elsajátítása elvezethet oda, hogy az ilyen tanulási folyamatot tapasztalt hallgatók analizálni tudják, megértik és meg fogják kérdezőjelezni a szélesebb társadalomban tapasztalt sztereotípiás elvárások és szokások mozgatórugóit és nem öröktől fogva létezőnek fogadják el, hanem egy bizonyos társadalmi berendezkedéshez történelmileg kötöttnek – tehát az egyén által megváltoztathatóknak.

A nemek egyenlősége az oktatásban

Ha elfogadjuk a feminista gondolkodásmódot és vele együtt azt a nézetet, hogy a nemi szerepeket mi magunk alakítjuk ki magunknak és mind a tanár, mind a diák cselekvő részese a folyamatnak, akkor könnyen eljuthatunk ahhoz a következtetéshez, hogy a szocializációs folyamat irányítható és befolyásolható oly módon, hogy kiiktatható legyen a sztereotípiás gondolkodás „átöröklése” általában és a nemekre nézve egyaránt. Az angolszász pedagógia már számos módszert és programot dolgozott ki ennek kivitelezésére (gender equity). Talán leghivatalosabb kiadványa az az UNESCO tájékoztató és programfüzet, mely *Nemi sztereotípiák száműzése az iskolákból* címen jelent meg 1984-ben. A kiadvány amellet, hogy értelmezi a nemi sztereotípiák fogalmát és működési mechanizmusait, részletes útmutatót kínál arra nézve, hogy a pedagógusok hogyan léphetnek fel tudatosan kialakulásuk ellen az iskolában. Első lépésként felhívja a figyelmet a tanártovábbképzés fontosságára, arra, hogy elsősorban a tanároknak maguknak kell megtanulniuk tudatosan felismerni a nemi sztereotípiák jelenlétét az egyes pedagógiai szituációkban és a gyerekek otthonról hozott attitűdjeikben. Majd tudatosan kell olyan foglalkozásformákat tervezniük és beiktatniuk a pedagógiai munkába, melyek azt segítik elő, hogy a gyerekek cselekvéseikben és véleményeikben is felfedezzék a sztereotípiás elvárások hatásait. Harmadik lépésben pedig a kollegákkal és gyerekekkel együttműködve kell tervek kidolgozni a nemi sztereotípiák száműzésére az iskolából. S mindezekhez máris kész óraterv-minták és cselekvési terv-minták állnak rendelkezésünkre.

Zárszó

Az fentiekben bemutatott feminista világlátás és gondolkodásmód sajnálatos módon ma még igen idegennek tűnik a magyar társadalmi és tudományos gondolkodás palettáján. (Az idegenkedés okainak elemzése egy nagyobb lélegzetű munka témája lehetne.) Mindenesetre egy-két megállapítás azért biztosnak látszik a nehézségeket illetően. A magyar közéletből hiányzik az a lendületes civilmozgalom (akár nőmozga-

lom, akár más), amelynek uszályában később a nyugati nőmozgalom és nőtudomány kialakult. Másrészt az amúgy is bizonytalan társadalmi értékek világában legalább a régiek, a patriarchátus értékei biztos támpontot jelentenek, s éppen ezeket kezdené ki a feminista gondolkodás, ezzel végképp és fenekestül felforgatva a világot. Az ennyire halmozott és radikális változtatásokat csakis szilárd belső értékekkel és önbizalommal rendelkező férfiak és nők tudnák tolerálni (és talán később alakítóivá válni a folyamatnak). Az ilyen személyiségekből azonban nagy hiány van, hisz az előző rendszer „alattvaló”-nevelő mechanizmusai még éreztetik hatásukat.

Úgy tűnik, több évtizednek kell még eltelnie ahhoz, hogy a magyar nők és férfiak önértékelése pozitívrá forduljon, higgyenek saját személyiségükben és ezáltal jobban megértsék és elfogadják a másképp gondolkodást és általában a másságot. Ebben óriási felelőssége és feladata van az oktatásnak és nevelésnek.

A feminista gondolat és gondolkodás azért nem rekesztődött ki teljesen a magyar társadalmi életből és a tudomány világából. Ha egyelőre nyugati minták nyomán elindulva is, egyre inkább kirajzolódik egy magyar feminista felfogás, mely bár még erősen küzd az öndefinícióval, egyre több hívet és követőt mondhat magáénak. Bizonyosság erre az egyre szaporodó feminista és női témafelvetés és megszólalás a közéletben és a szintén egyre szaporodó nőtudomány és társadalmi nemek elemzésével foglalkozó kurzusok száma a magyar egyetemeken.

THUN ÉVA

IRODALOM

- ANDERSEN, M. L. (1988) *Thinking about Women. Sociological Perspectives on Sex and Gender*. New York, Macmillan Publishing Company.
- FAUSTO-STERLING, A. (1992) *Myths of Gender. Biological Theories about Women and Men*. New York, BasicBooks.
- GILLIGAN, C. (1993) *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Harvard University Press.
- GOLOMBOK, S. & FIVUSH, R. (1994) *Gender Development*. CUP.
- HÁBER JUDIT & H. SAS JUDIT (1980) *Tankönyvszagú világ*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- LATHER, P. (1991) *Feminist Research in Education: Within/Against*. Deakin University.
- MAHER, F. A. (1994) *The Feminist Classroom*. New York, BasicBooks.
- ROBERTS, H. (ed) (1995) *Doing Feminist Research*. New York, Routledge.
- WEILER, K. (1988) *Women Teaching for Change. Gender, Class and Power*. Bergin and Garvey Publishers.